

IMAGINEA LUI
ISUS CRISTOS
ÎN OGLINDA
EREZIILOR
ȘI ÎN CEA
A ORTODOXIEI
CREȘTINE

Harold O.J. Brown (1933–2007) a studiat germanistica, biochimia, teologia și filozofia la Harvard, Marburg și Viena, iar apoi a devenit profesor de teologie biblică, teologie sistematică și bioetică la Trinity Evangelical Divinity School din Deerfield, Illinois (1975–1984; 1987–1999) și la Seminarul Teologic Reformat din Charlotte, Carolina de Nord (1998–2007). Cărturar evanghelic foarte respectat, Brown a avut o perspectivă teologică ecumenică, scriind nenumărate cărți, eseuri și articole pe teme de teologie, istorie ecleziastică, bioetică și filozofie. Printre cărțile sale se numără: *The Protest of a Troubled Protestant* (1969), *Christianity and the Class Struggle* (1970), *Death Before Birth* (1977), *The Reconstruction of the Republic* (1977) și *The Sensate Culture: Western Civilization between Chaos and Transformation* (1996).

Redactor: Dionisie Pîrvuloiu
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Mariana Pascaru
DTP: Dragoș Dumitrescu, Dan Dulgheru

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

Harold O.J. Brown
Heresies: The Image of Christ in the Mirror of Heresy and Orthodoxy
Copyright © 1984 by Harold O.J. Brown
Originally published in English under the title *Heresies*
by Baker Publishing Group, Grand Rapids, Michigan, 49516, U.S.A.
All rights reserved.

© HUMANITAS, 2023, pentru prezenta versiune în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Brown, Harold O.J.
Imaginea lui Isus Cristos în oglinda ereziilor și în cea a ortodoxiei creștine /
Harold O.J. Brown; trad. din engleză de Dan Siserman; cu o prefață
de George H. Williams. – București: Humanitas, 2023
Conține bibliografie
Index
ISBN 978-973-50-7974-1
I. Siserman, Dan (trad.)
II. Williams, George H. (pref.)
2

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408.83.50, fax 021/408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

CUPRINS

Prefață de George H. Williams	9
Mulțumiri	15
Introducere	17
1. SPECIFICUL EREZIEI.	21
1. O definiție a ereziei	23
2. Aspectul pozitiv al ereziei	25
2. DE CE EREZIILE?	27
1. Perspective iudaice și păgâne	32
2. Importanța Persoanei lui Isus Cristos	35
3. Importanța doctrinei și a exactității doctrine	43
4. Cum doctrina creează Biserica	45
3. BAZA COMUNĂ	47
1. Evoluția reală	50
2. Învierea și întruparea	54
3. Începuturile teologiei „catolice“	58
4. De unde începe propovăduirea creștină	61
4. STRUCTURĂ ȘI VARIAȚIE	63
1. Gnosticismul	67
2. Esența gnosticismului	73
3. Cristologia gnostică	77
4. Criza gnostică	83
5. Un alt pol: Marcion	90
6. Următorul „reformator“: Montanus	96
5. ÎNAINTE DE NOUL TESTAMENT	100
1. Relativizarea importanței Scripturii	102
2. Închiderea canonului Noului Testament	104

6. APOLOGETII	106
1. Marii apologeți: Irineu și Tertulian	108
2. Noi direcții: de la Părintele necunoscut al gnosticismului la Părintele suferind al patripasianismului	116
7. MONARHIANISMUL	128
1. Adopțianismul	129
2. Modalismul	133
8. MAREA ALTERNATIVĂ: ARIANISMUL	139
1. Liderul Arie	142
2. Izbucnirea controverselor ariene	148
3. A doua fază a arianismului	163
9. DOCTRINA SFINTEI TREIMI	184
1. Sursele trinitarismului	187
2. Soluția capadociană	190
3. Aspecte problematice ale doctrinei trinitare	193
4. Paradoxul doctrinei trinitare	194
5. Dezvoltări ulterioare	195
10. CRISTOLOGIA	198
1. Cristologia la sfârșitul secolului al IV-lea	199
2. Încercările de clarificare ale lui Apolinarie	203
3. Anticipări ale Calcedonului și ale lui Anselm	208
4. Teologia la sfârșitul secolului al IV-lea: punctul de plecare al luptelor monofizite	209
5. Secolul al V-lea	214
6. Conciliul de la Calcedon	223
7. Originile monofizismului	225
8. Concluzii cristologice	238
11. PROBLEME „MINORE”: ALEGEREA, LIBERUL ARBITRU, APOSTAZIA ...	241
1. Căderea de la credință	242
2. Predestinarea și doctrina lui Pelagius despre libertate	246
3. Augustin și robia voinței	248
4. Controversa continuă	254
12. IMAGINI ȘI EREZIE	256
1. Primul iconoclast: Leon III	258
2. Întrebuintarea imaginilor	259
3. Măsurile iconoclaste	260
4. Revenirea icoanelor	264
5. Reapariția iconoclastismului	265

13. NOI EREZII, NOI PROBLEME.	266
1. Filioque: „și de la Fiul“	268
2. Adopțianismul spaniol.	269
3. Controversa euharistică	276
4. Problema predestinării	283
5. Concluzii: noua direcție	286
14. NOUA BISERICĂ ȘI VECHEA EREZIE: SCOLASTICA, CRUCIADELE ȘI DUALISMUL.	288
1. Scolastica	289
2. Cruciaadele.	294
3. Revenirea veșnicei erezii: dualismul	296
4. Catarii.	304
5. „Erezia“ sărăciei.	313
6. Pierre Abélard	316
7. Noile ordine	320
8. Inchiziția.	329
15. ERETICII PIOȘI	333
1. Beghinele	333
2. Pietate politică – erezie politică	342
3. De la credință la putere	349
16. REFORMA PROTESTANTĂ	351
1. Wycliffe, Hus și husiții.	353
2. Erezia și Reforma.	358
3. Martin Luther	368
4. Zwingli și Calvin	382
5. Extremității și spiritualiștii	387
17. EPOCA ORTODOXIEI	400
1. Ortodoxia lutherană	403
2. Calvinismul ortodox.	416
3. O nouă controversă cristologică	423
4. Tranziția spre pietism	424
18. PIETISM ȘI EREZIE	426
1. Sincretism și pietism	430
2. Polemici	432
3. Irenism, sau „sincretism“	437
4. Fundamentele	445
5. Impulsul pietist	450
6. Pietism și ortodoxie	453

19. „EREZIA“ ILUMINISMULUI	465
1. Iluminismul religios	467
2. Religia Iluminismului	471
3. Iluminismul și protestantismul german	473
4. Idealismul: subiectivitatea religioasă	479
5. Romantismul religios: Schleiermacher	482
6. Fragmentarea teologiei	484
7. Noua Școală de la Tübingen	485
20. ORTODOXIA MIȘCĂRILOR DE REÎNNOIRE SPIRITUALĂ: O REÎNNOIRE SPIRITUALĂ A ORTODOXIEI?	488
1. John Wesley și metodiștii	491
2. Reînnoirea spirituală în Europa	495
3. Chestiunea ortodoxiei	502
21. REVIRIMENTUL ȘI REGRESUL ORTODOXIEI	504
1. La porțile iadului	506
2. Revirimentul ortodoxiei	507
3. Noua formă a evanghelismului	513
4. Bultmann: reorientarea creștinismului	516
5. Catolicismul postjubiliar	520
EPILOG: SEMNE ALE VENIRII SALE?	525
Note	529
Bibliografie selectivă	551
Indice	563

PREFAȚĂ

Ilarie de Poitiers († cca 367), numit și „Atanasie al Apusului“, a afirmat în *Despre Treime* II, 3, următoarele: „erezia rezidă în sensul atribuit termenilor, nu în cuvântul Scripturii; iar vina [*crimen*] este a interpretului, nu a textului“. Ilarie a fost renumit pentru atitudinea sa îngăduitoare în timpul unui secol de controverse înverșunate cu privire la doctrina Sfintei Treimi și la începutul unei perioade de patru secole de dezbateri cristologice care se încheie cu al șaptelea Conciliu Ecumenic (al doilea Conciliu de la Niceea) din anul 787 – ultimul pentru Biserica Ortodoxă. Profesorul Brown este preocupat în primul rând de rolul normativ al celui de-al patrulea Conciliu Ecumenic, cel de la Calcedon din anul 451, care a rezumat și a proclamat doctrina Treimii, așa cum a fost ea clarificată de cele două concilii ecumenice anterioare, Primul Conciliu de la Niceea din 325 și Primul Conciliu de la Constantinopol din 381, culminând după un secol și jumătate de dezbateri cristologice cu marea definiție a lui Isus Cristos ca o singură Persoană cu două naturi, pe deplin Dumnezeu și pe deplin om. Ilarie este un Părinte latin al Bisericii, al cărui nume sugerează jovialitatea. Profesorul Brown este serios și, pe măsură ce ajunge la sfârșitul volumului de față, devine dacă nu alarmat, cu siguranță neliniștit din punct de vedere teologic; însă, în calitate de istoric al gândirii creștine care abordează punctele ei doctrinare de interes cele mai specifice și, în egală măsură, atât de strâns interconectate, anume cele despre Sfânta Treime și Isus Cristos, el manifestă o anumită voioșie creștină și chiar fericirea unui om de știință atunci când înfățișează, cu măiestria celui care își cunoaște materialul în detaliu, istoria succesiunii ereziilor în oglinda adevărului. Dar, pentru el, adevărul revelat este dinamic și contextual.

La curent cu cele mai recente descoperiri ale studiilor biblice, autorul înțelege chiar mai bine decât Ilarie de Poitiers și ceilalți Părinți ai Bisericii sau decât reformatorii protestanți clasici că adevărul durabil, „credința dată sfinților o dată pentru totdeauna“ (Iuda 3), se opune ereziilor reprezentate de călirea prematură și parțializarea plenitudinii întrupării în primele comunități creștine; de asemenea, înțelege că aceste comunități au exprimat adevărul în scrierile canonice existente, dar numai în măsura în care credința mântuitoare și adevărul revelat au fost explicate pornind de la codul lor canonic. Astfel, profesorul Brown recunoaște că adevărul clar despre Isus Cristos ca unic Fiu născut al lui Dumnezeu și una dintre cele trei Persoane ale Treimii a fost dobândit abia după secole de dezbateri teologice, clarificări și definiții conciliare. Împreună cu Ilarie, profesorul Brown nu are nici o dificultate în a recunoaște rolul pozitiv al tuturor formulărilor premature și parțiale, erezii care au obligat Biserica Catolică* și evanghelică să își clarifice doctrina așa cum s-a întâmplat, în cele din urmă, la Calcedon, reînnoind această credință prin formulări noi în contextul diferitelor momente critice ulterioare din istoria Bisericii.

El consideră erezia, de orice tip, drept o concentrare prematură sau excesivă asupra unui aspect particular al credinței, o succesiune de formulări care, deși au provocat confuzie temporară și chiar schismă, au servit de-a lungul secolelor teologilor Bisericii Catolice la clarificarea credinței fără pierderea plenitudinii lui Cristos. Bineînțeles, el ar deplânge orice maltratare a ereticilor din trecut, dintre care mulți, așa cum o recunoaște și el, au fost cât se poate de curajoși și adesea creatori din punct de vedere teologic, mult prea adesea ponegriți din false motive de către ortodocșii ce aveau să devină, în cele din urmă, victorioși. Autorul ar fi din nou de acord cu Ilarie de Poitiers că „greșelile ereticilor [...] ne silesc să ne îndeletnicim cu cele care sunt mai puțin în acord cu legea, să ne ocupăm de cele anevoioase, să rostim cuvinte de negrăit, să ne asumăm cele ce ne sunt îngăduite, [...], iar greșeala altora ne silește să *greșim* la rândul nostru de vreme ce ne supunem primejdiei de a exprima în limbaj omenesc ceea ce ar trebui tănuțit cu evlavie în suflet“** (*Despre Treime* 2, 2).

* În contextul primelor veacuri creștin termenul de „catolic“ (literal – „universal“) nu are sensul confesional de astăzi, desemnând Biserica Ortodoxă, Niceeană, în opoziție cu diversele Biserici schismatice și eretice (n. red.).

** Traducere după ediția bilingvă Hilaire de Poitiers, *La Trinité*, tome I (Livres I–III), Cerf, Paris, 1999. Textele patristice citate în acest volum au fost

Când autorul ajunge în secolul față de care resimte cea mai mare afinitate existențială, anume cel al Reformei, el demonstrează foarte franc cum Martin Luther însuși aproape a greșit apropiindu-se de vechea erezie a monofizismului (doctrina singurei naturi a lui Isus), condamnată la Calcedon, cu insistența sa asupra caracterului divino-omenesc a lui Isus Cristos, chiar și atunci când era în scutece, îngrijit fiind de Fecioara Maria. De asemenea, este foarte direct atunci când arată cum, la rândul lor, Ulrich Zwingli și Jean Calvin s-au apropiat periculos de mult de cealaltă mare erezie a Antichității, nestorianismul, în separarea divinului și omenescului în Isus Cristos, îndeosebi cu referire la răstignire și euharistie.

Trecând cu mult dincolo de ceea ce autorul însuși afirmă despre carte, că este scrisă undeva la întâlnirea dintre mărturia „unei căutări personale“ și „o relatare jurnalistică“, el de fapt împărtășește chiar și cititorilor care cunosc bine gândirea creștină o mulțime de lucruri care sunt adesea marginalizate sau cu totul neglijate în scrierile de amploare dedicate acestor teme, ca de pildă, abordarea cristologiei din tratatele oficiale alcătuite de ortodoxia luterană de până în secolul al XVII-lea. În analize comparabile, autorul acordă, de asemenea, mult mai mult spațiu decât în mod obișnuit anabapțiștilor (menoniților) și altor radicali care de obicei sunt ocoliți cu dispreț sau batjocură. În schimb, el îi tratează și pe aceștia cu compasiune și înțelegere, indicând inadecvarea soluțiilor oferite de ei la probleme reale, când, încă o dată, în secolul al XVI-lea, totul se învârtea pentru necatolici numai în jurul Scripturii și când, prin urmare, multe dintre „deviațiile, înșelările și dezamăgirile“ ereticilor antici au fost reluate de o generație întârziată de căutători zeloși pe fondul „întoarcerii la sursă“, *i. e.*, pentru creștini, la Scriptură. Rareori e judecat cineva anume în mod direct, autorul doar clarificând inadecvarea soluțiilor eretice în raport cu norma calcedoniană.

Cititorul acestei cărți ar trebui, prin urmare, să știe că, aplecându-se asupra celor două adevăruri distincte ale creștinismului care se deosebesc de monoteismul profetic din care au izvorât, profesorul Brown este capabil să dea un sens unitar întregii gândiri creștine, chiar dacă în acest timp el pare să se ocupe de succesiunea ereziilor. Există însă anumite accente geniale în această conceptualizare, o lejeritate care oferă celui ce privește grandioasa panoramă a secolelor creștine ceva mult mai palpabil decât o amestecătură de nume și

traduse de redactor, după edițiile menționate, sau revăzute după traducerile existente în limba română (n. red., Dionisie Pîrvuloiu).

locuri suprapuse confuz pentru ceea ce, altminteri, ar fi însemnat doar suprasolicitarea memoriei. Nu, călătorul își termină călătoria cu multe imagini mintale vii – ale unor persoane, evenimente și argumente teologice de o complexitate considerabilă – care nu se vor estompa prea curând. Specialistul acestei perioade ar fi putut insista pedant și mai precis asupra unor detalii, dar asta s-ar fi datorat în mare parte faptului că el este custodele legitim al aceluși domeniu particular. Brown a fost nevoit, în schimb, să acopere perioade de timp uriașe și să coordoneze multe orare de zbor. De aceea, discursul său nu este prestabilit, precum cel al unui ghid instructiv. În multe puncte, specialistul va vedea lucruri pe care el însuși nu le observase până atunci în propriul său domeniu.

Ereziile este opera unui pacifist evanghelic erudit, care deplânge tratamentul crud aplicat ereticilor și ereziarhilor din trecut, mergând până la tortură, foc și sabie, dar care, de asemenea, deplânge puternic erezia și tolerarea facilă a acesteia, precum și eșecul protestantismului tradițional și al altor grupuri de a recunoaște faptul că, prin reînnoirea crezurilor sub diferite presiuni, inclusiv cea venită din partea mișcării de eliberare a femeilor pentru a elimina terminologia de gen din triadologie, cristologie și din alte sectoare ale doctrinei, s-ar putea pierde, fără să se vrea, esența credinței ca sistem de credințe coerente, care au fost exprimate cândva în limbă într-o manieră acceptabilă atât pentru femei, cât și pentru bărbați, într-o epocă mai puțin sensibilă la astfel de formulări.

Respectând axioma că Legământul lui Dumnezeu cu evreii este imuabil, profesorul Brown simte și înțelege totuși că Legământul cu păgânii, în și prin Cristos, este astăzi pus în pericol în sectoare largi și disparate ale creștinismului, neexcluzându-le pe cele care sunt exclusiv scripturare și în mod declarat evanghelice. Într-adevăr, el sugerează cu prudență că „vremurile neamurilor” (Luca 21:24)*, între 451 și 1951, pot fi considerate aproximativ împlinite – timpul generos de o mie de ani și cinci secole a expirat (cf. Apocalipsa 20:7). Autorul acordă importanță recuperării israeliene a Ierusalimului în 1967, la doi ani după Conciliul Vatican II (1962–1965), conciliu care, potrivit lui, a cedat prea mult gândirii protestante liberale și omologilor săi catolici, reprezentați de Teilhard de Chardin și Noua Teologie, conducând Biserica Catolică la cristologia reductionistă a lui Edward

* Citatele biblice sunt preluate din ediția Cornilescu revizuită, iar în anumite contexte s-a confruntat și utilizat și ediția Sfântului Sinod al BOR (n. tr.).

Schillebeeckx, o cristologie simplificată poate și în scopul unei ofensive apologetice mai eficiente împotriva secularismului.

La finalul cărții de față, autorul ei se arată deopotrivă plin de speranță și prevenitor. Nu șovăie niciodată în propria-i statornicie, în bucuria sa creștină neîntreruptă și în criticile pline de umor față de propriile sale predicții sumbre. El este dispus să intre în dialog cu oricine postulează un adevăr etern accesibil minții luminate și care, în plus, îmbrățișează adevărul revelat și rămâne umil, în timp ce – pentru a-l parafraza pe Ilarie de Poitiers – „îndrăznește să îl întruchipeze“ în termenii secolului prezent și riscă astfel să greșească în căutarea unor formulări actualizate, fidele credinței încredințate o dată pentru totdeauna sfinților; însă discursul lui devine din ce în ce mai acid pe măsură ce se referă la cei care ocupă astăzi locurile înalte ale *establishment*-ului creștin oriunde în lume și care nici măcar nu încearcă să înțeleagă un lucru pentru care până și ereticii erau gata în unele cazuri să-și dea viața: conștiința existenței unui adevăr obiectiv în credință și moravuri.

George H. Williams
Profesor emerit *Hollis* la Harvard Divinity School
Februarie 1983

MULȚUMIRI

Este de la sine înțeles că o lucrare de o asemenea anvergură nu ar fi putut fi scrisă fără ajutorul și încurajarea mai multor oameni și fără discuții numeroase. Cătorva dintre aceștia li se cuvine o recunoștință aparte. Poate că cel mai bine ar fi să începem într-o oarecare ordine cronologică. Georges Florovsky și George Williams, de la Harvard, mi-au oferit o bună imagine a adevăratei catolicități și a continuității credinței ortodoxe. Alexander Liepa și Robert T. Heller, editori la Doubleday, m-au stimulat, încurajat și sprijinit, așteptând îndelung rezultatul final; mai recent, Theresa D'Orsogna și-a asumat sarcina de a da acestui material o formă prezentabilă. Trinity Evangelical Divinity School mi-a acordat cu bunăvoință un concediu de un an; Asociația Școlilor Teologice din Statele Unite și Canada, alături de Light of Life Foundation din Gladwyn, Pennsylvania, mi-au oferit granturi care au făcut posibilă călătoria la Basel, Elveția, pentru acest concediu; de asemenea, Texas Policy Institute a sponsorizat lucrarea, fapt care a ajutat familia noastră să treacă peste un an fără salariu regulat. Cel mai constant și substanțial sprijin și încurajări au venit din partea lui Ernst și Greta Ganz, din Zürich, cărora le este dedicată această lucrare.

Socrii mei, Edward și Winifred Hancox, Edward și Elizabeth Hughes, C. Everett Koop, chirurg general, și Howard Philips m-au încurajat și m-au sprijinit în momentele critice, la fel ca Harold și Lynne Schweizer, Dieter și Irene Bode și Frido și Christel Schrader. Avocatul Jean Jene, Oberkreisdirektor Rudolf Pezely și Stadtoberinspektor Kurt Doll m-au ajutat cu formalitățile care mi-au permis ca, în calitate de cetățean american, să pot locui în Germania și să fac naveta zilnic la Biblioteca Universității din Basel, Elveția, unde Moritz Hagmann și Herbert Sutter mi-au oferit cu bunăvoință sprijinul lor. Un important ajutor pentru redactare și revizuire mi-a fost oferit de Janz Team, o societate misionară germano-canadiană, și de Biserica Reformată din Klosters, Elveția.

Mai mulți actuali și foști studenți de la Trinity au lucrat la acest proiect, printre care C. Eric Morgenthaler, Paul F. Luedtke și Joseph Mok. Secretara mea, Marty Irwin, a lăsat munca colegilor deoparte pentru a mă ajuta la respectarea termenelor finale. De departe, cel mai substanțial și constant ajutor a venit din partea asistentului meu didactic, Kurt A. Richardson, care m-a însoțit la Basel și care a fost implicat în fiecare etapă a scrierii.

Copiii mei, Cynthia și Peter, au îndurat cu răbdare deznădăcinarea și efortul de a începe școli noi într-o limbă necunoscută pentru a ne permite să rămânem în Lörrach. Cel mai mult îi sunt recunoscător soției mele, Grace, care nu

numai că a renunțat la propria poziție de conducere în cadrul Bible Study Fellowship pentru a călători alături de mine într-un orașel din Germania, dar a și discutat, a criticat, a extins și a dactilografiat în mod repetat cea mai mare parte a manuscrisului. Toți cei menționați au contribuit în grade diferite la această lucrare, dar erorile, omisiunile și neajunsurile care rămân sunt responsabilitatea mea.

INTRODUCERE

Cum a fost scrisă cartea *Ereziile*? Din punct de vedere formal, este povestea modului în care generațiile succesive de creștini, de-a lungul a aproape douăzeci de secole, au încercat să-l înțeleagă, să aibă încredere și să-l asculte pe Isus Cristos. Istoria teologiei creștine este în mare parte o istorie a ereziilor, deoarece figura lui Isus și afirmațiile pe care le-a făcut, precum și afirmațiile făcute de discipolii săi despre el păreau incredibile. Ortodoxia religioasă din zilele lui a considerat afirmațiile sale drept blasfemice și l-a osândit la moarte din cauza lor. Discipolii săi, în loc să le abandoneze, au proclamat că a înviat din morți și a fost astfel dovedit mai presus de orice îndoială că este „Fiul lui Dumnezeu întru putere“ prin învierea lui din morți (Romani 1:4). Cristos cel Înviat le-a poruncit apoi să „învețe toate neamurile“ (Matei 28:19).

Cristosul vestit de primii creștini a fost atât de atrăgător și de convingător, încât o mare parte a neamului omenesc a ajuns să-l recunoască în calitate de Domn și Mântuitor și să-l mărturisească apoi că este de aceeași natură cu Dumnezeu-Tatăl. Această mărturisire a fost adoptată oficial pentru prima dată în anul 325, la Conciliul de la Niceea, dar ceva foarte asemănător era deja predicat încă din secolul al II-lea al creștinismului. Pe lângă cei care au acceptat doctrina de la Niceea drept adevărul despre Isus Cristos, au existat și există încă zeci, chiar sute de milioane de alți oameni care nu au fost dispuși să accepte o astfel de definiție, dar care, totodată, nu au dorit să-l abandoneze pe Cristos. În măsura în care au formulat doctrine diferite și le-au exprimat deschis, aceste milioane de oameni au devenit marii eretici ai istoriei creștine.

În timpul slujirii sale pe pământ, Isus le-a spus ucenicilor săi: „Eu sunt calea, adevărul și viața: nimeni nu vine la Tatăl decât prin mine“

(Ioan 14:6). Dar cine și ce a fost și este el mai exact? Adepții săi, inclusiv unii dintre cei care l-au cunoscut cel mai bine, au afirmat multe lucruri diferite despre el. Ei au insistat totuși că este necesar să aparținem lui Cristos pentru a avea viața veșnică și, nu de puține ori, că este necesar să cunoaștem și să credem lucrurile corecte despre el pentru a-i aparține. Dacă Isus Cristos ar fi o figură banală la marginea istoriei lumii, ar putea fi interesant faptul că preinșii lui adepți și imitatori relatează lucruri diferite despre el, dar cu greu ar fi ceva pentru care să lupți și să te sacrifici.

Isus Cristos nu este o figură marginală. Faptul că nașterea sa împarte istoria în anii „înainte de Cristos“ și „după Cristos“ nu este doar un accident al cronografiei occidentale: este o dovadă simbolică a impactului decisiv pe care acest om l-a avut asupra istoriei. Cei mai mulți dintre cei ce au susținut asemenea lui Isus că ei reprezintă singura cale către Dumnezeu au fost dați deoparte și acum zac în coșul de gunoi al istoriei. Acest lucru nu s-a întâmplat însă cu Isus și nici nu pare probabil să se întâmple în viitorul apropiat. Întrebarea pe care el a pus-o ucenicilor săi: „Cine spuneți voi că sunt eu?“ (Marcu 8:29) va fi pusă majorității oamenilor de pe acest pământ o dată, de două ori sau de multe ori în timpul vieții lor. Și va exista, ca întotdeauna, o varietate confuză de răspunsuri.

Cei care vor să știe cine este Isus și ce ar trebui să însemne pentru ei se pot întoarce la Scriptură. Și bine fac, pentru că așa cum a spus Isus însuși, textele Scripturii sunt cele care mărturisesc despre el (Ioan 5:39). Din păcate, în ciuda afirmațiilor încrezătoare ale Reformei cum că Scriptura însăși este suficientă și clară, nu este întotdeauna ușor să înțelegem sensul mărturiilor despre Isus. Astfel, de-a lungul secolelor, curioșii i-au întreat pe adepții lui ce pot însemna aceste texte și ce trebuie să creadă despre Isus dacă vor să îi aparțină. Răspunsurile au fost – și încă sunt – variate, atât de variate încât nenumărați bărbați și femei cu bune intenții și-au pus pur și simplu mâinile în cap și au renunțat la efortul de a înțelege. Dar altora – în număr mai mare, probabil, dintre cei care au auzit istoria Evangheliei – le-a fost și le este imposibil să-l abandoneze pe Isus mulțimii teologilor sau coșului de gunoi al istoriei și continuă să încerce să găsească originalul autentic în mijlocul unui labirint de imagini.

Astfel, formal vorbind, *Ereziile* spune povestea căutărilor Bisericii, a multor rătăcirii, înșelări și dezamăgiri, și poate, așa cum sperăm și noi, a descoperirilor. Însă la un nivel diferit, este mai mult decât o simplă poveste a Bisericii. Această carte este, de asemenea, povestea nenumăraților oameni care au dorit să-l găsească și să-l urmeze pe Cristos, care l-au căutat în sălile de curs și lăcașele de cult, în manuale

și în tratatele unei Biserici care a vorbit și a scris mai mult decât orice altă instituție din istoria omenirii. De fapt, în mod real, este povestea mea, deoarece am crescut împreună cu surorile mele într-o familie confesională mixtă, în care Cristos a părut suficient de important pentru ca părinții să ne trimită la biserică și la instruire religioasă, dar nu suficient pentru ca ei să ne însoțească. În biserică și la școală am auzit destule afirmații despre Cristos ca să-mi dau seama că, dacă ar fi adevărate, nu ar putea exista nimic mai important pentru om decât să-l cunoască (și să-l cunoască cum trebuie) și că, dacă acestea erau false, ar merita să fie ignorat și dat uitării. Din întâmplare sau prin pronie cerească, la cursuri am fost însărcinat să citesc câteva dintre marile documente din epoca Reformei. Astfel am aflat că există gânditori cu o mare putere de convingere care credeau lucruri foarte clare și definitive despre Cristos, dar care nu erau de acord între ei cu privire la ceea ce credeau. Așa am pornit în căutarea epocii și circumstanțelor în care Biserica era încă pură, iar imaginea ei despre Cristos clară și nedistorsionată.

În etapele inițiale, această căutare a fost un lucru provocator, deoarece Biserica pură și doctrina clară păreau să devină din ce în ce mai problematice. În primele secole, în epoca martirilor, când bărbații și femeile trebuiau să fie pregătiți să moară pentru credința lor în Isus Cristos, unii teologi, certându-se și denunțându-se unii pe alții drept falși credincioși șieretici, au fost aruncați de către romani, fără discriminare, la lei. Până și cele mai timpurii comunități au fost amenințate de „filozofia deșartă după datina oamenilor“ și „basmelor viclean meșteșugite“ (Coloseni 2:8; 2 Petru 1:16) – o situație cât se poate de descurajatoare. Totuși, în mijlocul confuziei, a început să se ivească o anumită claritate. Cel puțin, devenea tot mai evident faptul că Isus Cristos trebuie să fi fost o figură reală, cu o autoritate extraordinară, dacă generații întregi de sfinți și păcătoși, cărturari și nătângi au fost dispuși să se certe sau să moară pentru el. După și mai multe cercetări, mi-a devenit la fel de evident că bărbați și femei atât de diferiți, precum avocatul Tertulian și împărăteasa-mamă Elena, eruditul Origen și diplomata Ecaterina din Siena, elegantul Anselm, impasibilul Toma din Aquino, belicosul Luther și austerul Calvin, destoinicul Spener, gingașul Zinzendorf și energicul John Wesley, îl cunoșteau mult prea bine pe unul și același Isus Cristos pentru ca el să fie doar un personaj contrafăcut, plămădit din tezele cărturarilor sau din ceea ce se dezbătea despre el. De fapt, din această confuzie s-a ivit o figură a lui Isus Cristos substanțială, convingătoare și credibilă; și nu doar credibilă, ci și suficient de clară și coerentă, așa încât să poată fi crezută de creștini de-a lungul secolelor.

Din punct de vedere omenesc, datorez perspectiva mea asupra acestei figuri nenumăraților creștini din istorie, atât celor care au văzut clar, cât și unora dintre cei care, prin deformarea imaginii, m-au forțat să privesc în altă parte și să caut o claritate mai mare. Majoritatea vor apărea în paginile acestei cărți. Dintre cei pe care i-am cunoscut și de la care am învățat în mod direct, nu doar din texte tipărite, sunt mulți cărora le sunt dator, mai ales doi oameni pe care nu pot să nu-i numesc într-o carte care tratează istoria poporului lui Cristos: doi profesori la Harvard, regretatul Georges Florovsky și George Hunston Williams.

Din scurta listă a sfinților și cărturarilor a căror viziune despre Cristos am reținut-o și am încercat să o împărtășesc, e limpede că etichetele confesionale nu sunt decisive: o primă linie poate fi urmărită de la creștinismul timpuriu, prin catolicismul medieval și ortodoxia răsăriteană, până la Reformă, pietism și dincolo de ele. Cei de confesiune romano-catolică vor observa rapid că acest curent protestant numără, de-a lungul secolelor, mulți catolici în calitate de învățători și modele personale. Cu toate acestea, nu poate să nu se observe că, după Reforma protestantă sau, mai precis, după Contrareforma catolică, romano-catolicismul încetează să mai joace un rol semnificativ în povestea noastră. Acest lucru se datorează în parte bunului-simț pe care catolicismul l-a avut de mult timp în evitarea acelor erezii particulare care constituie preocuparea noastră principală: ereziile care afectează imaginea noastră despre Cristos. În plus, se datorează parțial și faptului că, pentru mine cel puțin, ca protestant din ziua de azi, în mijlocul unui pandemoniu teologic fără egal în istoria noastră, este important să arăt că în protestantism, în ciuda confuziei sale actuale, există o legătură directă cu „credința care a fost dată sfinților o dată pentru totdeauna“.

Cărturarii, printre care și prețuitul meu mentor George Williams, nu vor putea să nu observe că această lucrare, în ciuda zămislirii sale în cea mai mare bibliotecă a celei mai vechi universități americane, este mai degrabă istorisire decât istorie, o operă mai curând jurnalistică decât științifică. Acest lucru nu este neapărat rău, deoarece autorul său este – sau a fost – un jurnalist, iar Cristosul despre care scriem ar trebui să fie știrea noastră zilnică, oricât de mult ar fi modelat el istoria noastră trecută. N-ar avea rost să încercăm să-l deslușim în trecut, dacă nu am putea spera să-l zărim în viitor, în ziua aceea când va veni, cu slavă, să-i judece pe cei vii și pe cei morți.

Deerfield, Illinois
Epifania, Sărbătoarea înfățișării lui Cristos neamurilor,
6 ianuarie 1983

SPECIFICUL EREZIEI

*Corruptio optimi pessimum est** — Proverb latin.

Ce este un eretic? Cuvântul grecesc din care provin termenii „erezie“ și „eretic“ înseamnă literalmente un „act ce ține de opțiune“ sau o „adeziune“. Pentru un timp, *haíresis* a avut doar semnificația de „partid“, „grupare“ (de la „parte“) sau „sectă“ (de la verbul latinesc „a tăia“**) și nu implica nici un fel de denigrare. În perioada timpurie a istoriei creștinismului, erezia devenise aproape cea mai gravă abatere de care se putea face vinovat un creștin, iar în Evul Mediu – o infrațiune deosebit de gravă. În zilele noastre, multe cuvinte bine cunoscute și-au schimbat oarecum semnificația. Cuvintele cu valoare pozitivă au devenit negative, și viceversa. Astfel, a numi pe cineva „virtuos“ înseamnă aproape a-l discredita, în vreme ce a spune că un om este cu „adevărat păcătos“ are adesea valoare de compliment. Ceva asemănător s-a întâmplat și cu termenii „ortodoxie“ și „erezie“. „Ortodoxia“ provine din două cuvinte grecești care înseamnă „drept“ și „slăvire“***. Credința ortodoxă și doctrinele ortodoxe care îl slăvesc pe Dumnezeu în mod „drept“, ceea ce ar trebui să fie de dorit și bine. În accepțiunea creștină uzuală, termenul „erezie“ se referă la o doctrină falsă, adică una care pur și simplu nu este adevărată și care, în plus, este atât de importantă pentru cei care cred în ea, pe care Biserica îi numeșteeretici, încât ei trebuie considerați drept niște indivizi care s-au lepădat de credință. Cu toate acestea, în vorbirea modernă, a numi un individ sau o idee „ortodox(ă)“ înseamnă adeseori a sugera că, deși poate fi corect(ă), este anost(ă) și depășit(ă) de vremuri. O erezie, în schimb, este aproape sigur că este mai interesantă,

* „Coruperea celor mai buni este lucrul cel mai rău“ (n. red.).

** *Sectare* (n. red.).

*** *Orthós*, respectiv *dóxa*. *Dóxa* are înțelesul inițial de „opinie, credință“ (n. red.).

iar a te autointitula eretic a devenit un motiv de fală. Fostul episcop al Bisericii Episcopale din SUA, James Pike, când se afla sub tirul criticilor pentru ideile sale ciudate, a scris o pledoarie apologetică, intitulată *Dacă aceasta este erezie*. Profesorul Walter Kaufmann, de la Universitatea din Princeton, unul dintre cei mai străluciți intelectuali ai zilelor noastre, își numește manifestul personal *Credința unui eretic*.

Trebuie să-i dăm credit episcopului Pike pentru onestitate. Chiar dacă a considerat că este mai degrabă un motiv de onoare decât de rușine, a avut dreptate în a-și identifica forma sa aparte de creștinism drept erezie. Profesorul Kaufmann, pe de altă parte, nu este cu adevărat îndreptățit să se numească eretic, deoarece „credința“ sa este ateismul, care este mult prea îndepărtat atât de iudaism, cât și de creștinism, pentru a fi considerat o abatere, chiar și una extremă, de la oricare dintre cele două religii. Pentru a avea o erezie, pentru a fi eretic, este necesar să existe o ortodoxie împotriva căreia să se reacționeze. În ceea ce privește chestiunile religioase, pentru a avea o ortodoxie este nevoie de o sursă fiabilă de cunoaștere religioasă pe care să se întemeieze; cu alte cuvinte, este nevoie de o revelație divină în care să ne încredem, de un Cuvânt al lui Dumnezeu. Nu este așadar întâmplător faptul că termenul „erezie“ este mult mai relevant pentru religiile revelației decât pentru altele, mai exact pentru iudaism, creștinism și islam.

În principiu, fiecare dintre cele trei mari „religii ale Cărții“, iudaismul, creștinismul și islamul, posedă o revelație bine definită, care le permite să clasifice anumite doctrine și idei drept adevărate și ortodoxe, iar altele drept false și eretice. În practică însă creștinismul este în mod considerabil mai profund definit de erezii și mai preocupat de suprimarea lor decât iudaismul și islamul. Motivul constă în faptul că creștinismul a produs instituția Bisericii. Creștinii cred că Biserica nu este doar o simplă adunare, asociație sau comunitate, ci chiar Trupul lui Cristos. Biserica nu este doar produsul credinței, ci este, într-o anumită măsură, un articol de credință. Într-un anumit sens, toți creștinii cred că este necesar să fie parte din Biserică pentru a fi mântuiți. (Biserica este adesea definită în termeni spirituali, mai degrabă decât organizaționali, iar o persoană poate deveni parte din ea prin simpla credință în Cristos, fără a fi nevoie să se înscrie în vreo instituție sau comunitate.) În mod tradițional, Biserica a fost adesea simbolizată printr-o arcă; cei care urcă în arcă vor supraviețui potopului. Erezia nu doar subminează înțelegerea intelectuală a doctrinei creștine, ci amenință să scufunde arca și, astfel, să facă imposibilă mântuirea pentru toată lumea, nu doar pentru ereticul în cauză.